

УДК 94:070.15(477.54) "1906/1907"

Д. М. ЧОРНИЙ

**ПРЕСА ХАРКОВА
В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ МІСТА ТА ГУБЕРНІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1906 — НА ПОЧАТКУ 1907 РР.**

Розглядається роль преси в політичному житті Харкова і губернії в період підготовки та проведення виборів до II Державної думи.

Ключові слова: газета, влада, вибори, партія, пропаганда, репресії.

Рассматривается роль прессы в политической жизни Харькова и губернии в период подготовки и проведения выборов во II Государственную думу.

Ключевые слова: газета, власть, выборы, партия, пропаганда, репрессии.

The role of the press in political life of Kharkiv and province during preparing and carrying out of elections to the Second State Duma is studied in this paper.

Key words: newspaper, authority, elections, party, propaganda, repression.

Розбудова демократичних інституцій в незалежній Україні відбувається під час протистояння різних політичних сил, супроводжується дискусіями навколо проблем державного устрою, функціонування місцевої влади, партій, механізму виборів, ролі громадянського суспільства. Чільне місце в цих процесах належить органам масової інформації, які є як суб'єктами, так і об'єктами боротьби. За таких умов постає необхідність неупередженого дослідження відповідних явищ на попередніх етапах розвитку нашої країни, з'ясування закономірностей та особливостей розвитку суспільства в період переходу від домінування державного контролю над ним до демократії. Одним із таких етапів був 1906–1907 рр., коли в Російській імперії започатковано парламентські інституції, ухвалено нові правила щодо відкриття та діяльності засобів масової інформації, а перед суспільством постали проблеми, які є характерними для сучасної України.

Незважаючи на існування значного масиву наукової літератури, присвяченої різним аспектам подій спаду Першої російської революції, історія засобів масової інформації означеної доби в провінційних містах Імперії висвітлена побіжно. Перші публікації з історії газетної справи в Росії почали друкувати ще в дореволюційні часи [14]. У них та працях з історії преси, які належать московському дослідникові Б. І. Єсіну та представникам його

школи С. Я. Махоніній, С. І. Стикаліну й ін., подано картину розвитку газетних видавництв, журналістики в Росії на рубежі XIX–XX століть у загальнодержавному розрізі, узагальнено значний матеріал щодо урядової політики стосовно легальної преси, розкривається вплив на суспільство провідних столичних видань, публіцистів [3, 4, 5, 6, 10]. Висновок С. Я. Махоніної про існування «великого відриву друку в столицях від темної і нерозвинутої російської провінції» [6, с. 14] залишається домінуючим у літературі, звучить як вирок і, можливо, стримує дослідницькі зусилля в цьому напрямі. У працях з історії політичних партій розвитку партійної преси на місцях, зокрема в Харкові, не приділяється уваги [8, 9, 12]. Деякі аспекти виникнення та функціонування преси в центрі Слобідської України висвітлені в дослідженнях І. А. Михайлина [11, с. 71–72, 86–103, 217–238], Д. М. Чорного [20; 21; 22, с. 260–280]. Але роль газет у політичному житті міста під час виборів до II Державної думи Росії не була об'єктом уваги.

Мета статті — дослідити виникнення в Харкові нових засобів масової інформації на рубежі 1906–1907 рр., їх структурування, методи висвітлення політичного життя міста та губернії, причини припинення існування. Джерельну базу становлять газети того часу та матеріали Державного архіву Харківської області.

1906 р. став рубіжним у виникненні періодичної преси в Російській імперії. Так, у Санкт-Петербурзі подало 106 газет, Харкові — 19 [1, Т. 4, с. 194–195; 6, с. 9]. Наприкінці 1906 — на початку 1907 р. у Харкові виходило друком 14 газет. Для порівняння, на початку XX ст. в місті існувало лише 9 газет. Таким чином, у цей час один орган преси припадав на 15 тис. мешканців і за «насиченістю» засобами масової інформації місто почало наближатися до показників Німеччини, де наприкінці XIX ст. одне видання припадало на 8 тис. жителів [5, с. 10]. У місті друкувалися щоденні «політичні, суспільні та літературні» газети «зі стажем» «Харьковские губернские ведомости», «Южный край», нерегулярний додаток до останньої «Спутник Южного края», щотижневі видання економічного типу «Южнорусская сельскохозяйственная газета», «Харьковская биржа». Вони мали свого читача, певний авторитет серед населення міста та губернії. Конкуренцію їм склали нові видання, що виникали з ініціативи місцевих бізнесменів, політиків, осередків політичних партій та просто підприємливих людей, які в умовах революції, демократичних змін бажали спробувати себе на ниві просвітництва.

Потужним каталізатором для створення нових засобів масової інформації восени 1906 р. стала підготовка виборів до II Державної думи. Головними суб'єктами цієї боротьби були політичні сили, які виявили себе під час виборів до I Думи — кадети, октябристи, чорносотенці. Політичні партії, що бойкотували попередні вибори, але тепер вирішили взяти в них участь — соціалісти-революціонери та соціал-демократи — також розгорнули масо-

вану політичну агітацію.

Співвідношення сил між різними політичними партіями в Харкові та губернії було різним. Так, у губернському центрі 1273 особи належали до правомонархічних організацій «Русское собрание», «Союз Русского Народа» (СРН); 1 тис. — до соціал-демократів, причому меншовиків і більшовиків було порівну; 800 — кадетів, 737 — соціалістів-революціонерів, 200 — октябристів [8, с. 452; 13, с. 44, 115–130, 233]. У губернії домінували правомонархічні сили (понад 6 тис. членів) та соціалісти-революціонери (понад 2 тис.) [13, с. 88, 233]. Звісно, не всі вони мали однакові можливості для участі в передвиборчій боротьбі. Соціал-демократи та соціалісти-революціонери вимушені були діяти нелегально, кадети — напівлегально. Влада не чинила перешкод монархічним силам та октябристам, партії «Центр», що належали до правочентристів. Ліберали і монархісти восени 1906 р. розбудовували в місті мережу своїх засобів масової інформації, залучаючи до роботи в них не лише місцевих, але й осіб з інших регіонів, охочих та здатних писати передовиці, кореспонденції, замітки, фейлетони. Соціалісти не мали власних друкованих органів. Найважливішим джерелом інформації про їхні програмні вимоги стали ліберальні видання.

Переважаюча більшість газет, що поновили видання або виникли в Харкові в цей час, орієнтувалися на участь у передвиборчій боротьбі і мали політичну спрямованість. Після тривалої перерви, викликаной «призупиненням» за «шкідливий напрям», 5 листопада вийшов черговий номер «Харьковской жизни». Через 12 днів вона трансформувалася в газету «Современное обозрение», редактором якої став І. І. Хованський [1, Т. 3, с. 258–259, 549]. У жовтні-листопаді 1906 р. вийшло по кілька номерів газет «Южная жизнь» (редактор М. І. Греков) та «Правда» (редактор В. В. Рюмін) [1, Т. 2, с. 630; Т. 3, с. 641]. Документи канцелярії харківського губернатора свідчать, що в цей час було подано клопотання про дозвіл розпочати видання ще кількох газет. Ініціативу виявляли перш за все представники партії кадетів. 28 вересня 1906 р. П. А. Брейтигам звернувся із клопотанням видавати щоденну газету «Голос» і отримав дозвіл 11 жовтня 1906 р. [2, ф. 3. — Оп. 283. — Спр. 772. — Арк. 1, 3]. 9 листопада 1906 р. присяжний повірений Е. О. Москов подав клопотання про видання щоденної газети «Южное слово» і отримав дозвіл через 9 днів [2, ф. 3. — Оп. 283. — Спр. 790. — Арк. 1, 4]. Кілька клопотань від певної політичної сили слід розглядати як крок, спрямований на те, щоб гарантувати собі можливість безперервно впливати на виборця. Адже зважаючи на досвід передвиборчої кампанії до І Державної думи, коли уряд одну за одною заборонив кілька газет («Мир», «Волна», «Будущее», «Накануне»), слід було подбати, щоби нове видання продовжувало справу попередниці. Те, що подібні запобіжні заходи не були зайвими, свідчать дії центральної та губернської влади восени 1906 р. До списку заборонених видань потрапили 15 харківських газет [2, ф. 3. —

Оп. 283. — Спр. 939. — Арк. 14–18]. Харківський генерал-губернатор вимагав доповнити список газетами «Южный край» та «Утро», а повітові ісправники отримали циркуляри із вимогою не видавати волосним правлінням газети ліберально-демократичного спрямування [2, ф. 3. — Оп. 283. — Спр. 939. — Арк. 7, 11, 24, 33].

Наприкінці осені 1906 р. пропозиції на газетному ринку Харкова значно зросли. 21 листопада почала виходити друком «політична, суспільна, літературна й економічна газета» «Утро». Видавцем і співредактором її був виходець з купецької родини А. А. Жмудський [2, ф. 3. — Оп. 283. — Спр. 789. — Арк. 18]. Як і переважна більшість усіх явищ культурного життя міста, газету неможливо було уявити без участі представників Харківського університету. Так, першим редактором її став доцент П. Г. Ріттер [16, с. 229–230, 254]. Випускники університету, наприклад А. Смолянов, були одними з найпопулярніших у регіоні публіцистів. «Утро», наближене до ліволіберальних кіл, доволі різко виступало проти влади, а тому із перших днів свого існування зазнавало репресій. Гострі публікації газети призвели до того, що переслідуванням її опікувався безпосередньо губернатор М. М. Пешков [Див. докладно 21].

21 листопада 1906 р. у Харкові почала друкуватися газета «Центр». Видавцем було Товариство партії Центр. Редактором запрошено С. Ф. Бельського, який певний час працював у відділі, що висвітлював провінційне життя Санкт-Петербурзької газети «Слово». Анонсувалася участь у виданні відомих місцевих журналістів, письменників та поетів Т. Ардова (справжнє ім'я та прізвище Володимир Тардов (1879–1938), Аполлона Коринфського (1868–1937), К. Фофанова (1862–1911), професорів Е. Н. Берендтса, В. М. Грибовського, В. Н. Латкіна, а також Антропова, В. Б. Берінгера, П. Є. Васильківського, В. А. Девідсона, В. М. Лохтіна, Б. М. Соловйова [18, 1907, 3 янв.].

Видання позиціювало себе як щоденну велику політичну газету, яка «...прагне до об'єднання тих суспільних сил, які визнають можливою і необхідною органічну будівельну працю і ставлять подальші зміни у формі державного устрою у безпосередній зв'язок зі зростанням політичної свідомості народної маси, а однаково з підвищенням її культурного рівня. Газета постійно захищатиме ту точку зору, що повага до закону, підтримання та розвиток почуття законності є необхідною передумовою для створення і зміцнення мирним шляхом конституційного порядку» [18, 1907, 3 янв.]. Пріоритети газети добре віддзеркалюють передовиці. Так, у січні 1907 р. з 22 номерів їх не було лише в трьох; у 12 йшлося про політичні партії, у п'яти — про підсумки виборів. Газета містила багато статей, присвячених характеристиці особливостей конституційного ладу, функціонування представницьких інституцій. Інформація про культурне життя регіону або країни не обтяжувала шпальти видання.

«Наступу» ліберально-демократичних видань влада намагалась протиставити розгалужену мережу проурядових газет. У 1906 р. було зроблено спробу в черговий раз реформувати «Харьковские губернские ведомости» (з 1903 р. — «Харьковские ведомости»). Ця газета мала гнучкіше реагувати на події, набути популярності серед широкого загалу читачів і не сприйматися як офіціоз. З цією метою головним редактором залучили відомого місцевого журналіста А. В. Бабецького, але він не протримався на своїй посаді, очевидно, через співчуття демократичним змінам.

26 листопада 1906 р. почала виходити друком газета «Глас народа» — орган Харківської організації СРН. Видавці оголосили її газетою «політичною, громадською та літературною», плануючи видавати тричі на тиждень [1, Т. 1, с. 379]. Аналіз надрукованих у газеті статей, кола авторів, рекламних оголошень свідчить, що їй відверто не вистачало коштів та співробітників. До кінця року вийшло друком лише 8 номерів. Протягом 6 січня — 4 лютого 1907 р. — ще п'ять. Політична сила, відповідальна за газету, починаючи з 8 лютого, трансформувала її в щоденну газету «Черная сотня». Але і це видання не набуло популярності. До кінця 1907 р. надруковано 45 номерів, після чого вона припинила існування. Причиною фіаско газети стала, на наш погляд, відверто шовіністична спрямованість абсолютної більшості її матеріалів. Статті під характерними назвами «Євреї захоплюють російську землю», «Чому на нас зводять наклеп жида» [19, 1907, 8 февр.; 11 февр.] друкували практично в кожному номері. Опоненти з ліберального табору називалися не інакше ніж «єврейсько-кадетський блок» і розглядалися як головна загроза. Тож і залучити кошти завдяки рекламі газеті не вдалося. На її шпальтах годі і шукати традиційних для газет великого міста повідомлень про репертуар театрів, кіно, реклами провідних місцевих або столичних фірм, ба навіть приватних оголошень. Лише анонси чергових номерів «дружніх» видань — журналів «Мирный труд», «Дружеские речи» та газети «Харьковские ведомости» — підживлювали її фінансово.

Вибори до II Думи висвітлювали як «старі», так і нові газети. Значне місце на їх шпальтах відводилося інформації про відкриття відділів СРН, партії «Центр» у повітових містах імперії [17, 1906, 8 дек., 1907, 13 янв., 14 янв., 26 янв., 24 февр.; 18, 1907, 12 янв.], загальноросійським та регіональним з'їздам політичних сил [18, 1907, 11 янв., 9 февр.; 23, 1907, 9 янв.], ознайомленню із матеріалами газет інших міст імперії про вибори, перебігу виборів на окремих дільницях Харкова та в повітових містах [15, 1907, 26 янв., 27 янв., 31 янв.; 23, 1907, 6 янв., 18, 19 янв., 18 февр.].

У центрі уваги газет перебували передвиборчі збори на дільницях міста Харкова та повітових міст. Провідні газети «Южный край» та «Утро» мали у своєму розпорядженні кореспондентів, добре знайомих із місцевими реаліями, політиками. Підготовлені до передачі доволі розгорнутих фрагментів виступів промовців, журналісти подавали розгорнуті, іноді майже

стенографічні матеріали про перебіг зборів. Так, порівняння висвітлення передвиборчих баталій на шостій дільниці в газетах різних політичних орієнтацій свідчить, що саме названі видання подали якнайповнішу картину. У газеті «Южный край» описано атмосферу зборів, названо приблизну кількість учасників, головуючого, охарактеризовано тематику найяскравіших промов, які стосувалися оцінки діяльності ради міністрів і П. Столипіна, та найважливіші аспекти інших виступів. Ліберальне видання намагалось підкреслити підтримку аудиторією промовців, які сповідували гуманістичні принципи, зазначаючи, що, приміром, слова Булгакова викликали «грім аплодисментів», тоді як представнику СРН Айвазову аплодували лише 18 присутніх «союзників» [23, 1907, 23 янв.]. Газета «Утро» звернула увагу на виступ Ф. І. Ширяєва, який критикував Союз 17 октября і партію «Центр» за «шлях півзаходів, дрібних поправок у занепаду будівлю нашої державності». Журналіст описав і факти рукоприкладства, що мали місце серед учасників зборів [15, 1907, 23 янв.].

Інші газети не спромоглися подати картини подій на дільниці. Так, найважливішим матеріалом газети «Центр» стала стаття «Лист Тряпичкіна», підписана «Svist», у якій автор розмірковував про парламентаризм [18, 1907, 23 янв.]. «Харьковские губернские ведомости» частували читачів розповідями свого постійного автора «Маркиза Кики-Мора» «Нотатки перед виборами», який лякав читачів тим, що кадети «вдираються в будинки виборців» [17, 1907, 23 янв.].

Більша оперативність та різноманітність інформації, зважений тон матеріалів, достовірність фактів, що були притаманні «Южному краю», «Утру», забезпечили суттєву перевагу на виборах прогресивно-демократичному блоку, який здобув у Харкові 55% голосів, у той час як праві — 41%, а «Центр» — 4%. Депутатом від міста став кадет М. М. Познанський. Більшість депутатів від губернії записалися в II Думі до фракції трудовиків і лише одна особа приєдналася до групи чорносотенців [7, с. 109–110].

Наприкінці 1906 — на початку 1907 рр. мережа засобів масової інформації Харкова зросла завдяки виникненню нових видань, створених політичними силами напередодні та під час виборів до II Державної думи. Більшість з них зникли, не протримавшись і року. У випадку із правомонархічними виданнями причини цього полягали в недостатній фінансовій базі, упередженості матеріалів. Газети ліберально-демократичного спрямування зазнавали систематичних утисків зі сторони губернської влади, а тому існувати протягом тривалого часу спромоглися ті з них, що мали підтримку місцевих капіталу та літературних сил. Серед нових видань «вижила» лише газета «Утро». Газети ліберально-демократичного спрямування забезпечили перемогу демократичних сил на виборах до II Думи завдяки реалізації програми виховання політичної культури харків'ян, а не прийомів «промивання мізків», залякування, властивих пресі їх конкурентів. Досвід, набутий

під час цієї кампанії, вони активно використовували в подальшому при висвітленні передвиборчих баталій до міської думи, до державних дум наступних скликань. Перспективними напрямками досліджень харківської преси цього часу є висвітлення на їх шпальтах повсякденного життя центра Слобідської України, встановлення тиражів газет, складу співробітників редакцій, порівняльно-історичні студії газетної справи з іншими містами Імперії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Библиография периодических изданий России. 1901–1916. — Л., 1958–1961. — Т. 1–4.
2. Державний архів Харківської області.
3. Есин Б. И. Государственные меры поощрения прессы в России конца XIX — начала XX в. // Вестн. Москов. ун-та. — 1995. №4. — Серия 10. Журналистика. — С. 23–27.
4. Есин Б. И. Русская газета и газетное дело в России (задачи и теоретико-методологические принципы изучения). — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1981. — 132 с.
5. Из истории русской журналистики конца XIX — начала XX века: (Ст., мат., библиография) / под. ред. Б. И. Есина. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1973. — 268 с.
6. Из истории русской журналистики начала XX века / под. ред. Б. И. Есина. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1984. — 238 с.
7. Історія міста Харкова XX століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн та ін. — Х. : Фоліо; Золоті сторінки, 2004. — 686 с.
8. Леонов М. И. Партия социалистов-революционеров в 1905–1907 гг. — М. : РОССПЭН, 1997. — 512 с.
9. Матушанська Ц. Б. Революційний рух на Харківщині в період спаду першої російської революції (1906 — червень 1907 рр.) // Український історичний журнал. — 1959. — №1. — С. 62–72.
10. Махонина С. Я. Русская дореволюционная печать (1905–1914). — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1991. — 208 с.
11. Михайлин І. А. Нарис історії журналістики Харківської губернії 1812–1917. — Х. : Колорит, 2007. — 366 с.
12. Омелянчук І. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.). — К. : НИУРО, 2000. — 168 с.
13. Политические партии России в период революции 1905–1907 гг.: Количественный анализ : сб. ст. — М., 1987. — 244 с.
14. Свобода печати при обновленном строе. — СПб., 1912. — 245 с.
15. Утро. — Харьков, 1906–1916.
16. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. — Х. : Фоліо, 2004. — 750 с.
17. Харьковские губернские ведомости. — Харьков, 1838–1916.
18. Центр. — Харьков, 1906–1907.
19. Черная сотня. — Харьков, 1907.

20. Чорний Д. М. Вплив газет на формування нового обличчя міст України початку ХХ ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — №556. — Історія України. — Вип. 5. — Х., 2002. — С. 70–76.
21. Чорний Д. М. Газета «Утро»: історія становлення, місце в системі періодичної преси міст Лівобережної України // Українська періодика: історія та сучасність: матеріали ювілейної наук. конф., присвяченої 70-річчю багатотиражної газети «Харківський університет». — Х., 1998. — С. 63–66.
22. Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 304 с.
23. Южный край. — Харьков, 1880–1916.

Надійшла до редколегії 19.01.2011 р.